

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2024-ben

Absztrakt

A magyarországi doktori iskolákban sikeresen megvédett névtani PhD-értekezések rövid összefoglalói és legfontosabb adatai rendszeresen megjelennek a Névtani Értesítőben: befejezés éve, disszertáció terjedelme, témavezető, opponensek, védés időpontja. – Az értekezések az egyes egyetemek könyvtáraiban, illetve a megfelelő repositóriumokban találhatóak. – Az itt bemutatott értekezés: HANKUSZ ÉVA, Névrendszertani vizsgálatok a magyar–román–ukrán hármashatár térségében.

Kulcsszavak: PhD-képzés, PhD-értekezés összefoglalója, névtani doktori disszertáció, magyar névkutatás, doktori iskolák.

PhD theses on Onomastics defended in 2024

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in Névtani Értesítő: year of completion, size of dissertation, consultant, opponents, date of defence. – The dissertations can be found in the libraries of the respective universities and repositories. – The dissertation presented here: ÉVA HANKUSZ: Toponym studies in the Hungarian-Romanian-Ukrainian border region.

Keywords: PhD studies, PhD thesis, onomastic doctoral dissertation, Hungarian onomastics, doctoral schools.

Hankusz Éva, Névrendszertani vizsgálatok a magyar–román–ukrán hármashatár térségében

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola, Debrecen, 2024.

<https://hdl.handle.net/2437/366815>

Témavezető: Hoffmann István. Opponensek: Reszegi Katalin, Bárh M. János.

Védés: 2024. március 28.

1. A disszertáció témája, céljai, módszertani háttere. A helynévrendszerekben megfigyelhető területi eltérések vizsgálata csak az utóbbi időszakban került a névkutatás előtérébe. Az eddigi vizsgálatok a névrendszerek területi differenciáltságát elsősorban a földrajzi környezet, a belső migráció és az idegen nyelvi környezet hatásával magyarázták. Dolgozatomban egy további tényező szerepét igyekszem feltárni: a trianoni békeszerződés nyomán meghúzott országhatároknak a helynévrendszerekre gyakorolt hatását vizsgálom. É tényező kapcsán abból az előfeltevésből indultam ki, hogy a hosszú ideig fennálló megosztottság,

akárcsak a nyelvben általában, a helynévrendszerekben is az elkülönülést erősítette. Mind-azt a Magyarország, Románia és Ukrajna területén fekvő, egymással szomszédos, határ menti települések összevető névrendszertani elemzése révén kísérlem meg igazolni. Értekezésem központi kérdése tehát az, hogy az országhatárnak a nyelvi elkülönülést elősegítő szerepe miképpen nyilvánul meg a helynévrendszerekben.

Vizsgálatom során az egykori Szatmár és Ugocsa vármegye területén fekvő 57 település helynévallományát tekintettem át. A magyarországi és ukrainai települések helyneveit publikált helynévtárak alapján dolgoztam fel, a romániai térségben pedig 17 település helynévanyagát – korábbi munkákat felhasználva – én magam gyűjtöttem össze. Mivel a forrásanyagban ez a része publikált formában nem férhető hozzá, a településenként kialakított helynévszótárát dolgozatom is tartalmazza. Névrendszertani elemzésem részeként részletesen vizsgáltam a települések névsűrűségi viszonyait, illetve a névallományok szerkezeti jellemzőit és az e téren mutatkozó területi eltéréseket.

2. A disszertáció felépítése. Dolgozatom első, módszertani fejezetében az általam vizsgált térség településeinek területi, illetve demográfiai viszonyait ismertettem, továbbá a felhasznált források körét, azok hasznosíthatóságát, illetve az ezzel kapcsolatban felmerülő problémákat tekintettem át.

A bemutatott névkorpuszokra támaszkodva dolgozatom második fejezetében a települések névsűrűségi viszonyait vizsgáltam, illetve a névsűrűséget meghatározó tényezőket igyekeztem számba venni. Mivel a vizsgált térségekben a helynevek összegyűjtését eltérő gyűjtők eltérő szemlélettel és módszerekkel végezték el, emellett a hivatalos névadási gyakorlat, a természeti adottságok, illetve a területhasználati módok terén országonként ugyancsak jelentősek az eltérések, a névsűrűségi értékeknek a települések egyéb paramétereivel (területmérettel, népsűrűséggel) való összevetését és elemzését országonként külön-külön végeztem el.

Disszertációm harmadik fejezetében az általam vizsgált három térség helynévadási mintáit vettem össze. Helynévvizsgálatom elméleti keretét a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszemponútú helynévelemzési modell (1993) szolgált. Az általa elkülönített elemzési szintek közül a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai leírására vállalkoztam, azaz a névadás alapjául szolgáló motivációkat, szemantikai jegyeket, illetve az azokat kifejező nyelvi eszközöket vizsgáltam.

Vizsgálataim a névrendszerek egésze helyett lényegében a legjelentősebb két névcsoportra, a folyóvízvevekre és a határvevekre irányultak. A névfajták szerinti analízist azért tartottam célszerű eljárásnak, mert az egész névallomány elemzése esetében előfordulhat, hogy a kapott eredmények nem a névalkotási normában, hanem az objektumfajták megoszlásában mutatkozó eltéréseket tükrözik főképpen. Mind a folyóvízvevek, mind pedig a határvevek elemzése során elsősorban az országhatárral elválasztott területek névmintáinak összevetésére, az azokban mutatkozó különbségek, illetve hasonlóságok megragadására helyeztem a hangsúlyt. A határvevek esetében azonban – a névfajta névrendszeren belüli igen magas arányának köszönhetően – a névszerkezetek területi elterjedtségét településenként is vizsgálni tudtam, a különböző szerkezeti típusok gyakoriságát térképre vetítve pedig jóval árnyaltabb képet kaptam a különböző névminták területi elterjedtségéről.

Dolgozatom negyedik fejezetében a térség Trianon előtti időszakból származó határveveit vizsgáltam. A névanyag legfontosabb forrása PESTY FRIGYES 1864-es helynévgyűjteménye volt, mely a korabeli élőnyelvi névanyag hiteles forrása. Ezt a névanyagot kiegészítettem a második

és harmadik katonai felmérés térképein szereplő névadatokkal, melyek ugyancsak a 19. század második feléből valók. A vizsgált névállomány összeállításához továbbá olyan kataszteri térképek adatait is felhasználtam, melyek az 1850–1920 közötti időszakban készültek, azaz a trianoni országhatárok meghúzása előtti névállapotot tükrözik.

A történeti névanyag elemzése során ugyancsak a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított elemzési keretet alkalmaztam, így kiváló lehetőség nyílt arra, hogy összevessem a trianoni határmegvonások előtt jellemző névmintákat a területek mai névadási szokásaival.

3. Kutatási eredmények. Névrendszer-tani elemzésem részeként részletesen vizsgáltam a települések névsűrűségi viszonyait, illetve a névállományok szerkezeti jellemzőit és az e téren mutatkozó területi eltéréseket.

A névsűrűsége irányuló vizsgálataimból kiderült, hogy az egy-egy helynévrendszer felépítésében részt vevő nevek számát számos tényező befolyásolja: a szinonim helynevek gyakorisága, a település mérete, népsűrűsége, etnikai összetétele, illetve a terület földrajzi, gazdasági jellege egyaránt hatással van egy-egy település névsűrűségére. Noha a tényezők igen sokfélék és bonyolult összefüggésrendszert alkotnak, az eredményekből kitűnik, hogy egy-egy település névsűrűségét legerősebben a terület mérete határozza meg. A viszonylag kis területű települések névsűrűségi értékei – a határ nagyfokú kihasználtsága, intenzív, belterjes művelése következtében – általában jóval magasabbak, mint a kiterjedt határral rendelkező falvak mutatói. A területi kiterjedés mellett a helynévállományok mennyiségi viszonyainak alakulásában egyre nagyobb szerepe van a mezőgazdasági tevékenységek átszerveződésének is. A hagyományosnak tekintett falusi életforma eltűnése és a nagyüzemi mezőgazdaság előretörése – mely ma már kisebb-nagyobb mértékben valamennyi falut érinti – együtt jár a (külterületi) helynevek számának nagyarányú csökkenésével. Ezt a tendenciát elsősorban a Szatmárnémetihez közelebb eső települések esetében tapasztaltam, az ott végbement folyamatok azonban a jövőben várhatóan a teljes területen felerősödnek majd.

Dolgozatom törzsét a folyóvízre, illetve a határnevekre irányuló szerkezeti analízis képezi. Ennek eredményei megerősítették azt az előzetes feltevésemet, miszerint az országhatár megvonása következtében több mint egy évszázada fennálló megosztottság a helynévrendszerben is különfejlődést eredményezett. Az elkülönült térségek névmintáinak összevető elemzése számos eltérést hozott a felszínre, többek között az egy- és két-részes nevek gyakorisága, a birtoklást kifejező nevek nyelvi felépítése, illetve a lokális viszonyt jelölő struktúrák terén. A három vizsgált térség – főként a romániai és magyarországi terület – a folyóvízre vonatkozásában kevésbé mutat markáns eltéréseket, ami a névfajtának a változásokkal szembeni nagyobb fokú ellenállásával magyarázható. Ezzel szemben a határnevek jóval változékonyabbak, hiszen a művelési ágak vagy a terület birtokosának megváltozása gyakran maga után vonja a határnév változását is. Ennek fényében tehát nem meglepő, hogy a helynévrendszerek elmúlt száz évben történt különfejlődésének nyomai a határnevek körében markánsabban megjelennek.

Az idősíkok összevetéséből jól kirajzolódott az elkülönült térségek névrendszereinek az utóbbi egy évszázadban végbement különfejlődése. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy a vizsgált térségek névrendszerei között mutatkozó területi eltérések nem magyarázhatók pusztán a politikai határvonal elkülönülést elősegítő szerepével. A modern kori helynévrendszerek területi eltéréseinek nyoma sok esetben kimutatható a 19. századi helynévrendszerekben is, ugyanakkor az is világosan kitűnik, hogy a trianoni országhatárok megvonása ezeket az eltéréseket nemcsak felerősítette, hanem további eltérő irányú változásokat is eredményezett az elkülönült térségekben.

Vizsgálataim hozzájárulhatnak annak a névtani szakirodalomban többször felvetett kérdésnek a tisztázásához is, hogy a különböző helynévstruktúrák területi elterjedtségét mutató jelenséghatárookra támaszkodva kijelölhető-e úgynevezett névjárási területek. Noha elemzésem a magyar nyelvterületnek mindössze egy kis szeletére korlátozódik, a vizsgálatok nagyobb területre való kiterjesztése (melynek lehetőségei a Magyar Nemzeti Helynévtár Program révén jelentősen kibővülnek), illetve az eredményeknek a más térségekben végzett hasonló jellegű vizsgálatokkal való összevetése közelebb vihet minket a magyar névjárási területek kijelöléséhez.

HANKUSZ ÉVA

tudományos munkatárs; Debreceni Egyetem, Magyar Nemzeti Helynévtár Program; Debrecen
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4777-8584>, e-mail: hankusz.eva@arts.unideb.hu